

१.५ उद्योजकतेची व्याख्या :-

उद्योजकता शब्द मुळ फ्रेंच भाषेतील शब्दापासून तयार केला आहे. त्याचा अर्थ अवलंब करणे, शोध घेणे, स्थिकार करणे असा आहे. या संकल्पनेची निर्मिती सोळाव्या शतकामध्ये झाल्याचे मानण्यात येते.

मागील पाचसे वर्षाच्या काळात उद्योजकता या संकल्पनेत काळानुरुप अनेक बदल हात गेले व ती ही संकल्पना अत्यंत व्यापक बनली. म्हणून सध्याच्या काळात उद्योजकता म्हणजे उद्योजकाचे नवनिर्मिती करणे, संघटना निर्माण करणे, समन्वय साधणे, धोका पत्करणे, आर्थिक अनिश्चितता हाताळणे इत्यादी गोष्टीचा समावेश होतो.

$$\text{उद्योजकता} = R+D+O+E$$

R = Risk taking (धोका पत्करणे)

D = Decision making (निर्णय प्रक्रीया)

O = Opportunities (संधीचा शोध घेणे)

E = Environment (वातावरणाशी जुळवून घेणे)

अ) हिगिन्स याची व्याख्या, "उद्योजकता हे गुंतवणूक आणि उत्पादनाची संधी शोधण्याचे, उत्पादनाची नवीन प्रक्रिया हाती घेण्याच्या दृष्टिने उपक्रमाचे संघटन करणे, भांडवलाची उभारणी करणे, कामगारांना कामावर ठेवणे, कच्चा मालाच्या पूरवठ्याची व्यवस्था करणे, आणि उपक्रमाच्या दैनंदिन व्यवहाराचे व्यवस्थापन करण्यासाठी उच्च पातळीवरील व्यवस्थापकाची निवड करणे इत्यादी कार्य समाविष्ट आहेत."

वरील हिगिन्सच्या व्याख्येचा अभ्यास केल्यानंतर असे दिसून येते की, उद्योजकतेमध्ये अनेक विविध कार्याचा समावेश आहे. गुंतवणूक करण्यापासून ते श्रमाची नेमणूक करण्यापर्यंत व कच्चामालाची खरेदी करून ते व्यवस्थापनाची निवड करण्यापर्यंतच्या कार्याचा समावेश त्यात आहे. म्हणून हिगिन्सच्या मते उद्योजकतेचे कार्य व्यवस्थापन कार्याशी मिळते असल्याचा निष्कर्ष निघंतो.

ब) पिटर ड्रकर, "उद्योजकता हे कला किंवा विज्ञान नसून ते व्यवहार आहे. त्या व्यवहाराला ज्ञानाचा आधार आहे. उद्योजकतेचे ज्ञान हे शेवटच्या टोकाचे साधन आहे. जे की व्यवहारीक ज्ञानाचे शेवट म्हणून समजले जाते."

वरील व्याख्येत पिटर ड्रकरने व्यवहारीक ज्ञानालाच उद्योजकता असे संबोधले आहे. म्हणून पिटर ड्रकरच्या मते ज्ञान हा उद्योजकतेचा सार आहे.

क) मँकलीलॅन्ड, "उद्योजकतेमध्ये एखादी गोष्ट नव्या पद्धतीने किंवा चांगल्या पद्धतीने करणे याचा समावेश होतो. असे करीत असताना अनिश्चितते अंतर्गत निर्णय प्रक्रिया पार पाडावी लागते. जर विशेष अनिश्चिता नसेल आणि कार्य करीत असताना माहित असलेले व पुर्व अनुमानीत निष्कर्ष अवलंबीले तर त्याचा उद्योजकतेत समावेश नसतो."

मँकलीलॅन्डच्या मते उद्योजकता म्हणजे अनिश्चित परिस्थित एखादी गोष्ट नव्याने किंवा नवीन पद्धतीने करणे होय. त्याही पूढे जावून ते असे म्हणतात की, जर अनिश्चिता नसेल व कार्यामध्ये पुर्वमाहीती असलेले किंवा अनुमान केलेल्या निष्कर्षाचा अंगीकार केला जात असेल तर त्यात उद्योजकता नसते असा स्पष्ट निकर्ष त्यानी काढला आहे. म्हणजेच मँकलीलॅन्डच्या मते अनिश्चितता हा उद्योजकतेची महत्वपूर्ण अट आहे.

उद्योजकता वैशिष्ट्य :-

१) जोखीम स्वीकारण्याची क्षमता (Risk Bearing Capacity) : उद्योजकतेचा मूळ स्वभावच जोखीम स्वीकारणे हा आहे. कुठलीही व्यावसायिक अथवा औद्योगिक क्रिया ही एक जोखीमच असते. एखाद्या व्यक्तीमध्ये असलेली उद्योजकता ही त्या व्यक्तीस जोखीम स्वीकारण्यास सातत्याने प्रवृत्त करीत असते. व्यवसायात उद्योजकांला अनेक अनिश्चिततांचा सामना करावा लागतो. अनेक संकटांना तोंड घावे लागते व जोखीम स्वीकारून उत्पादनाची कार्ये पार पाडावी लागतात. तेहा जोखीम स्वीकारण्याची क्षमता हे एक उद्योजकतेचे अत्यंत महत्त्वपूर्ण लक्षण मानता येईल.

२) नवनिर्मितीक्षमता (Ability to Innovate) : मुळातच जोखीम स्वीकारणे हेच एक नवनिर्मितीक्षम कार्य आहे. उद्योजकता ही स्थिर स्वरूपाची असूच शकत नाही. सातत्याने बदल स्वीकारणे हा तिचा स्वभावच आहे. उत्पादन पद्धतीमध्ये, उत्पादन तंत्रामध्ये, यंत्रसामग्रीमध्ये, कच्च्या मालामध्ये, विपणन पद्धतीमध्ये काळानुरूप तसेच परिस्थितीनुरूप बदल करणे व्यवसायात क्रमप्राप्त ठरते. ही नवनिर्मिती ग्राहकप्रियदेखील ठरते व ग्राहकप्रियता केव्हाही उद्योजकतेस प्रिय असते. तेहा खरी उद्योजकता ही नवनिर्मितीक्षम असते असे आपणास म्हणता येईल.

३) रचनात्मक प्रक्रिया (Creative Process) : उद्योजकता ही एक रचनात्मक प्रक्रिया आहे. कुठल्याही व्यक्तीला एखादे उत्पादन कार्य करीत असताना कच्च्या मालाच्या उपलब्धतेपासून ते ग्राहकांचे समाधान होईपर्यंत अज्ञेक क्रिया ठरवाव्या लागतात. याबाबतचे हुबेहूब मॉडेल त्याला मिळत नाही. त्यामुळे रचनात्मकता हे उद्योजकतेचे महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य आहे. तसेच ही रचनात्मकता सातत्यपूर्ण अशा नवनिर्मितीवर आधारित असते. त्यात रचनात्मक बदल आवश्यक असतात. असे रचनात्मक बदल हे ग्राहकांच्या आवडी-निवडीवरदेखील अवलंबून असू शकतात. तसेच रचनात्मकता ही उद्योजकतेला सातत्याने क्रियाशीलही ठेवत असते.

४) व्यावयायिकता (Professionality) : व्यावसायिकता हे त्या व्यक्तीमधील उद्योजकता असण्याचे लक्षण मानले जाते. व्यावसायिकता म्हणजे व्यावसायिक दृष्टिकोन. या दृष्टिकोनातूनच परिस्थितीनुसार होणारे बदल किंवा गरजा लक्षात घेऊनच उत्पादन व सेवेची निर्मिती करणे होय. उद्योजकता हा गुण व्यक्तीस व्यावसायिक कृती करण्यास भाग पाडतो. हा गुण त्या व्यक्तीस कधीच शांत बसू देत नाही. त्याच्या या प्रवृत्तीतूनच तो व्यवसायाची निर्मिती करतो व सातत्याने या व्यवसायात व्यावसायिक दृष्टिकोन निर्माण करून आपले कार्य करीत असतो.

५) ज्ञान आधारित संकल्पना (Knowledge based concept) : उद्योजकता ही ज्ञानावर आधारित वैचारिक संकल्पना आहे. कारण ही संकल्पना नवनिर्मितीक्षम तसेच क्रियाशील असते. उद्योजकीय गुण व्यक्तीला सातत्याने नवीन ज्ञान प्राप्त करण्यास बाध्य करीत असतो. नवीन माहिती, नवीन तंत्रज्ञान, नवीन पद्धती याची ते सातत्याने माहिती घेत असते व त्याची अंमलबजावणी आपल्या व्यवसायात करीत असते. याबाबत उद्योजक सातत्याने विचार करीत असतो व या विचारांना कृतीत व्यवसायात करीत असते.

आणतो. तेव्हा उद्योजकता ही एक ज्ञान आधारित संकल्पना आहे, असे आपणास म्हणता येईल. याबाबत आधुनिक विचारवंत श्री. पिटर इकर असे म्हणतात, "Entrepreneurship is neither a science nor an art. It is a practice. It has a knowledge base."

६) **निर्णयक्षमता (Decision Capasity)** : परिपूर्ण उद्योजकता ही त्वरित निर्णय घेण्यास उद्योजकास बाध्य करीत असते. व्यावसायिक प्रक्रियेत उद्योजकास अनेक निर्णयप्रक्रियांना सामोरे जावे लागते. या निर्णयप्रक्रिया या ज्ञानावर, अनुभवावर, क्रियाशीलतेवर व कौशल्यावर अवलंबून असतात. निर्णयक्षमता ही उद्योजकतेस दिवसेंदिवस अधिकच सक्षम करीत असते. या निर्णयावरच व्यवसायाचे यश अवलंबून असते.

७) **संसाधनांची जमवाजमव (Obtaining Resources)** : उद्योजकता ही क्रियाशील असते. ती व्यक्तीस उद्योग-व्यवसाय उभारण्यास प्रवृत्त करीत असते. उद्योग उभारण्यासाठी उद्योजकास अनेक संसाधनांची जमवाजमव करावी लागते. जसे जागा, भांडवळ, यंत्रसामग्री, मनुष्यबळ, तंत्रज्ञान इ. या सर्व साधनांचे एकत्रीकरण उद्योजक कौशल्याने करतो व आपल्या मनातील स्वजांना आकार देतो. या सर्व साधनांच्या एकत्रीकरणाशिवाय उद्योग उभारला जाऊ शकत नाही. तेव्हा उद्योजकता ही सातत्याने साधनांचे एकत्रीकरण करण्यात गुंतलेली असते. —~~कौशल व्यवसाय~~

८) **महत्त्व प्राप्त करून देणे (To Give Importance)** : उद्योजकता स्वतःच एक महत्त्वपूर्ण क्रिया असून ती उत्पादनांच्या साधनांना महत्त्व प्राप्त करून देते. जसे जागा, यंत्रे, मनुष्यबळ, तंत्रज्ञान यांच्या साह्याने वस्तूला आकार देते. उत्पादनाच्या घटकांनाही त्यामुळे दिवसेंदिवस महत्त्व व मूल्य प्राप्त होते. उद्योजकता ही एक सृजनात्मक क्रिया असून ती तिच्या सान्निध्यात येणाऱ्या प्रत्येक बाबीला एक विशिष्ट महत्त्व प्राप्त करून देत असते. मूल्यांकन, Value Addition

९) **संपत्तीची निर्मिती (Wealth Creation)** : क्रियाशील उद्योजकता ही संपत्तीच्या निर्मितीस कारणीभूत ठरते. उद्योजकीय क्रियेत सर्वस्वाने गुंतलेली व्यक्ती आपणास दिवसेंदिवस श्रीमंत होत जाताना दिसते. उद्योजकीय व्यक्तीकडे पैशाचा ओघ सुरु होतो. यापाठीमागे त्यांची उद्योजकीय कौशल्ये असतात. बिल गेट्स, धीरुभाई अंबानी, मुकेश अंबानी, अनिल अंबानी आदी उदाहरणे याबाबत आपणासमोर आहेत. तसेच त्याचबरोबर त्यांच्या उद्योगांचे भांडवळही वाढत जाते व याचा लाभ शेवटी कामगार, कर्मचारी, भागधारक यांनाही होतो.

१०) **एक जीवनशैली (A Life Style)** : प्रत्येक व्यक्ती आपल्या पद्धतीने जगते. उद्योजकीय जीवन समृद्धीचे व सन्मानाचे असते. या जीवनात सुरुवातीला प्रचंड कष्ट व परिश्रम करावे लागतात. तरी नंतर तिला प्रचंड समृद्धीदेखील यातून प्राप्त होते. उद्योजकता हा एक सन्मानपूर्वक जीवन जगण्याचा मानवाचा मार्ग ठरू शकते, हे आपणास इतरांच्या कर्तृत्वाकडे पाहून म्हणता येईल.

अमेरिकेत उद्योजकता परिषदेत उद्योजकतेविषयी खालील विचार मांडण्यात आले.

उद्योजकतेचे महत्त्व (Importance of Entrepreneurship) :

कोणत्याही राष्ट्राच्या समृद्धतेचा संबंध आता तेथील औद्योगिक समृद्धीशी जोडला जातो. औद्योगिक समृद्धीकरिता प्रचंड प्रमाणात भांडवल, यंत्रसामग्री-तंत्रज्ञान व पुरेशा मनुष्यबळाची आवश्यकता असते. व्यवसाय-उद्योगासाठी लागणारे भांडवल कर्जाने आणता येते. यंत्रसामग्री व तंत्रज्ञान बाहेरच्या राष्ट्रातूनही आयात करता येते. मुबलक मनुष्यबळ देशातच उपलब्ध असते; परंतु कमतरता भासते ती उद्योजकतेची. कारण उद्योजकता कर्जाने आणता येत नाही. तसेच ती बाहेरच्या देशातूनही आयात करता येत नाही, तर ती येथेच निर्माण करावी लागते. आता तर उद्योजकतेचा संबंध व्यक्तीच्या जन्माशीही राहिलेला नाही. तेव्हा कोणत्याही राष्ट्रात जास्तीत जास्त उद्योजकतेची घडवणूकच त्या राष्ट्राला जगात सर्वश्रेष्ठ ठरवू शकते. उद्योजकता या बाबीकडे पूर्वी फारसे गांभीर्याने पाहिले गेले नाही; परंतु आता उद्योजकतेला सर्वच राष्ट्रांतून महत्त्वपूर्ण स्थान प्राप्त झाले आहे. एखाद्याकडे उद्योजकता असेल अर्थात व्यवसाय उभारण्याची जिद्द, चिकाटी, महत्त्वाकांक्षा परिश्रम करण्याची तयारी असेल तर व्यवसायासाठी लागणारी सर्व साधने कल्पकतेने गोळा करता येऊ शकतात. गुणवत्तापूर्ण उद्योजकता ही कारखान्यातून तयार करता येत नाही, तर ती उद्योजकीय संस्कारातून व उद्योजकीय प्रशिक्षणातून घडविता येऊ शकते. तेव्हा आपण धाडसाने असे निश्चितच म्हणू शकतो की, तुम्ही उद्योजकता घडवा, उद्योग आपोआप उभे राहतील? तेव्हा उद्योजकता ही किती महत्त्वपूर्ण आहे हे आपल्या लक्षात येईल. उद्योजकता ही देशाला तसेच समाजाला आर्थिक सुबत्ता प्राप्त करून देऊ शकते. तेव्हा येणाऱ्या कालावधीत युवक-युवतींमध्ये जास्तीत जास्त उद्योजकतेची रुजवणूक कशी करता येऊ शकेल, याचा विचार होणे आवश्यक आहे. कुटुंबातून, समाजातून तसेच राष्ट्राकडून उद्योजकीय प्रेरणेची आवश्यकता आहे. तेव्हा उद्योजकता ही किती महत्त्वपूर्ण आहे हे खालील मुद्यांवरून अधिक स्पष्ट होऊ शकेल.

१) उद्योजकीय संस्कृती/सांस्कृतिक विकास (Entrepreneurial Culture) : भारतीय संस्कृती ही मुळातच उद्योजकीय संस्कृती आहे. इथल्या उद्योजकतेने अलीकडे जगातील सात आश्चर्यात पहिले स्थान मिळविले आहे. तेव्हा आपल्या राष्ट्रात उद्योजकतेची कमतरता नाही, असे विधान आपण करू शकतो.

आज जपान या राष्ट्राचे उदाहरण डोळ्यासमोर ठेवल्यास असे लक्षात येते, की तेथे सर्वत्र उद्योजकीय वातावरण आहे. उद्योजकीय संस्कृतीच तेथे फुलली आहे. या राष्ट्राने आज संपूर्ण जगात उद्योजकतेच्या बळावरच नावलौकिक मिळविला आहे. सुरुवातीला तेथे काही उद्योजकांनी तंत्रज्ञानाच्या बळावर नवीन उद्योग सुरु केलेत. त्यानंतर बाकीच्यांचाही ओढा उद्योजकतेकडे राहिला. त्यामुळे तेथे दिवसेदिवस उद्योजकीय संस्कृती वृद्धिगत होत गेली. तेव्हा कोणत्याही राष्ट्राच्या दृष्टीने देशात उद्योजकता वाढीस लागणे आवश्यक असते. उद्योजकतेमुळे देशात उद्योजकीय संस्कृती वाढीस लागते, तसेच देशाचीही संस्कृती समृद्ध होत जाते.

२) **आर्थिक विकास (Economical Development)** : प्रत्येक राष्ट्राला आपला आर्थिक विकास क्वावा असे वाटते; परंतु केवळ असे वाटून आर्थिक विकास होत नसतो. तेव्हा देशातील जास्तीत जास्त तरुणांना उद्योग- व्यवसायांकडे प्रवृत्त करणे आवश्यक असते. आर्थिक विकास किंवा आर्थिक समृद्धी ही उद्योगातून, तसेच शेतीतून निर्माण होऊ शकते व याकरिता सर्वांत महत्त्वाची असते- ती उद्योजकता. उद्योजक प्रचंड कष्टातून तसेच नवनिर्मितीतून उद्योग उभारतात, तो चालवतात, त्यातून अनेकांना रोजगार संधी निर्माण होते. वस्तूच्या रूपाने समाजाच्या गरजा भागतात. देशाला कररूपाने प्रचंड प्रमाणात उत्पन्न मिळते. याचा परिणाम त्या देशाचा आर्थिक विकास होण्यात होतो. आज अमेरिका, इंग्लंड, जपान, जर्मनी या राष्ट्रांचा विकास उद्योगातूनच झाला आहे. तेव्हा उद्योजकता ही आर्थिक विकासाची चावी आहे असे म्हणता येईल. उद्योजकतेतून आर्थिक विकास साधता येतो, तसेच आर्थिक विकास उद्योजकांना उद्योग उभारण्यास प्रेरित करीत असतो. आर्थिक विकासातून व्यवसाय पर्यावरणदेखील विकसित होते. तेव्हा उद्योजकता ही आर्थिक विकासाकरिता महत्त्वपूर्णच आहे.

३) **सामाजिक विकास (Social Development)** : ज्या देशातील समाज सुखी असतो, ते राष्ट्र सुखी असते अशी मान्यता आहे. भारतीय व्यक्तीपेक्षा अमेरिकेतील व्यक्तीचे दरडोई उत्पन्न दहा पटींनी जास्त आहे. दरडोई उत्पन्न जास्त असणे हे सामाजिक सुबत्तेचे लक्षण आहे. उद्योजकता उद्योगाची उभारणी करून अनेक रोजगार संधी निर्माण करते. यातून समाजाचे उत्पन्न वाढते. तसेच उद्योगातून व व्यवसायातून समाजाच्या वस्तू व सेवाविषयक गरजादेखील पूर्ण होतात. अर्थात उद्योजकता ही समाजातूनच पुढे येते व सातत्याने समाजाकरिताच नवनिर्मितीमध्ये गुंतलेली राहते. ग्राहक, कामगार, कर्मचारी तसेच उद्योगाशी निगडीत सर्वच घटक सामाजिक घटकात मोडतात. उद्योगामुळे या सर्व सामाजिक घटकांचे समाधान होऊन त्यांच्या विकासाला गती मिळते. तेव्हा उद्योजकता ही समाजाच्या विकासास कारणीभूत ठरते असे म्हणता येईल.

४) **औद्योगिक विकास (Industrial Development)** : मागील वीस वर्षात उद्योग जगताने देशातच नव्हे, तर जगात प्रचंड प्रगती केली आहे. त्यांचा आकार पूर्वीपेक्षा वाढला. विस्तार वाढला. कामगार व कर्मचाऱ्यांची संख्या वाढली तसेच त्यांची विक्री व नफ्याचे प्रमाणही वाढले. ही वाढ विकसित होत जाणाऱ्या उद्योजकतेचे लक्षण मानले जाते. उद्योजक कल्पकतेने, सातत्याने नवनिर्मिती करीत असतो. उत्पादनात, कच्च्या मालात, तसेच तंत्रज्ञानात बदल करून जास्तीत जास्त गुणवत्तापूर्ण

वस्तू व सेवांचे उत्पादन करतो. परिणामी विक्री वाढून त्याचा नफा वाढतो व वाढता नफा उद्योगाच्या विकासास वृद्धिंगत करतो, तेहा उद्योगकर्तेमुळे देशात व्यवसायाचा प्रचंड विकास होतो व उद्योगांचा विकास म्हणजेच त्या देशाचा विकास असतो. म्हणून उद्योजकतेचे अस्तित्व हे देशाच्या विकासाच्या दृष्टीनेदेखील महत्त्वपूर्ण ठरू शकते.

५) भांडवल निर्मिती/वित्तपुरवठा (Capital Formation) : भांडवलाशिवाय कुठलाही व्यवसाय, उद्योग सुरु होऊ शकत नाही. उद्योगासाठी भांडवल ही एक अत्यावश्यक बाब आहे. एखादा उद्योजक जेव्हा उद्योग स्थापनेकरिता प्रेरित होतो, तेव्हा त्याला सर्वप्रथम भांडवल गोळा करावे लागते. असे भांडवल तो स्वतःचे तसेच कर्जने आणतो. यातून तो स्वतःच्या भांडवलाची तसेच कर्जने घेतलेल्या वित्ताची उद्योगात योग्य गुंतवणूक करतो. उद्योग-व्यवसायातून त्याला सातत्याने नफा झाल्यास त्याच्या भांडवलाची सातत्याने वृद्धी होत जाते व तो बँकांना व वित्त संस्थांना कर्जावर व्याज देतो. त्यामुळे देशातील वित्त व्यवसाय वाढीस लागतो. तेव्हा उद्योजकता ही देशातील भांडवलनिर्मितीस तसेच वित्त व्यवसायाच्या विकासास साहचभूत ठरते.

६) तंत्रज्ञानाचा विकास (Technological Development) : उद्योजकतेमुळे तंत्रज्ञानाचा तर तंत्रज्ञानामुळे उद्योजकतेचा विकास होतो. कल्पक तसेच नवनिर्माणवादी उद्योजकता सातत्याने नवीन तंत्रज्ञानाच्या शोधात असते. असे तंत्रज्ञान ती एक तर स्वतः निर्माण करते किंवा बाह्य घटकांकदून स्वीकारते. तेव्हा तंत्रज्ञानातील सातत्याने होणारे बदल उद्योजकतेलाही पोषक ठरतात व दिवसेंदिवस नवनवीन तंत्रज्ञान विकसित होत जाते. उत्पादक सातत्याने उत्पादन पद्धतीत बदल करीत असतो. बदलत्या उत्पादन तंत्राकरिता नवीन यंत्रसामग्रीची तो मागणी करतो किंवा बदललेल्या नवीन यंत्रांना अनुसरून उत्पादन पद्धती विकसित करतो. यामुळे देशांतर्गत तंत्रज्ञानाच्या विकासास चालना मिळते. एकट्या संगणक तंत्रज्ञानामुळेच उत्पादन पद्धतीत किती प्रचंड बदल झाला हे आपण मागील काळात अनुभवलेच आहे.

७) बेरोजगारी, स्वयं-रोजगार (Unemployment, Self-Employment) : उद्योजकता ही जास्तीत जास्त रोजगार संधी निर्माण करते. एका व्यक्तीने नोकरी केली तर ती जास्तीत जास्त त्याच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चालवू शकते; परंतु तीच जर उद्योजक बनली तर शेकडो, हजारो कुटुंबांच्या उदरनिर्वाहास कारणीभूत ठरते. तेव्हा देशातील वाढत्या बेरोजगारीवर उद्योजकता हे अचूक उत्तर आहे. जास्तीत जास्त बेरोजगार व्यक्ती उद्योजकतेच्या ताकदीवर जर स्वयंरोजगार सुरु करू शकले तर बेकारी मोठ्या प्रमाणात कमी होऊ शकेल. तेव्हा बेरोजगारी कमी करण्याच्या दृष्टीने उद्योजकता ही महत्त्वपूर्ण ठरू शकते.

८) सेवा क्षेत्राचा विकास (Development of Service Sector) : उद्योजकतेच्या प्रांतात सेवा क्षेत्र हे नव्याने उदयास आलेले आहे. आज देशात उत्पादन क्षेत्रापेक्षाही सेवा क्षेत्राचा विकासदर जास्त आहे. याचे कारण उद्योजकतेने अनेक संधी सेवा क्षेत्राच्या माध्यमातून निर्माण केल्या आहेत. बिझिनेस प्रोसेस आउटसोर्सिंग (BPO) तसेच नॉलेज प्रोसेस आउटसोर्सिंग (KPO) च्या माध्यमातून आपल्या देशात अनेक तरुणांना रोजगार मिळाला आहे. माहिती-तंत्रज्ञान क्षेत्रातील विकसीत होणाऱ्या उद्योजकतेने

केवळ देशात रोजगारच निर्माण केला नाही, तर देशाला आर्थिक विकासाच्या वाटेवर वेगवान केले आहे. उद्योजकतादेखील आपल्या परंपरागत वाटा व दृष्टिकोन सोडून नवीन मार्गाचा अवलंब करते व देशात जास्तीत जास्त संधीची उपलब्धता करते. हे सेवा क्षेत्राच्या विकासावरून लक्षात येते.

९) **कृषी क्षेत्राचा विकास (Agricultural Development)** : उद्योजकता म्हणजे केवळ उद्योग उभारणे किंवा चालविणे नव्हे. हा गुण तुम्हांला वेगळे काही तरी करण्यासाठी प्रेरित करतो. हरितक्रांती हे कृषी उद्योजकतेचे उदाहरण आहे. बद्रिनारायणजी बारवाले, तसेच भंवरलालजी जैन यांनी त्यांची उद्योजकता कृषी क्षेत्रातून उदयास आणली व विकसित केली. आपण आपला कृषी व्यवसाय मोठ्या प्रमाणात परंपरागत दृष्टिकोनातून करतो. तेहा शेतीतूनही वेगेळे प्रयोग आधुनिक तंत्रज्ञान वापरावयास हरकत नाही. भारतात तर कृषी उद्योजकतेला फार मोठ्या संधी आहेत. कृषी क्षेत्रातील उद्योजकता तुम्हांला अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण करू शकते. मोठ्या प्रमाणात ग्रामीण भागात रोजगार निर्मिती करू शकते व ग्रामीण भागातील जनतेमध्ये स्थैर्य निर्माण करू शकते. तेहा आपणास खरी गरज आहे ती उद्योजकतेला ग्रामीण भागाकडे वळविण्याची ग्रामीण भागातील तरुणांमध्येदेखील उद्योजकता मोठ्या प्रमाणात आहे. त्यास प्रेरित करून आपणास समृद्ध भारताची उभारणी करता येऊ शकेल. शेतीक्षेत्रात आपल्याकडे पुरेशी उद्योजकता पुढे येऊ शकली नाही. म्हणून आपण अजूनही मागे आहोत. तेहा ग्रामीण उद्योजकतेचे महत्त्व लक्षात घेऊन सरकारनेदेखील ग्रामीण भागातून जास्तीत जास्त उद्योजकता प्रशिक्षण कार्यक्रम राबवावेत, जेणेकरून स्थानिक पातळीवरीलच संसाधनांचा पुरेसा उपयोग घेऊन तेथेच व्यवसाय संधी निर्माण करता येऊ शकेल.

१०) **आयात-निर्यात (Import-Export)** : आपल्याकडे उपलब्ध नसलेल्या वस्तू आपणास आयात कराव्या लागतात. तसेच आपल्याकडे मुबलक असलेल्या वस्तू आपण निर्यात करतो. उद्योजक असे क्षेत्र बरोबर हेरून देशात त्याबाबत पर्याय निर्माण करतो. आयात कराव्या लागणाऱ्या वस्तूंची निर्मिती जर इथेच आपणास करता आली तर आपले परकीय चलन वाचतेच, आपण जास्तीत जास्त निर्यातक्षम उद्योग सुरु केले तर आपले परकीय चलन वाढते. तेहा उद्योजकता ही आपणास आयात-निर्यात व्यवसायातही आघाडी मिळवून देऊ शकते, हे निर्विवाद सत्य आहे. तेहा याबाबतचे महत्त्व लक्षात घेऊन या क्षेत्रात जास्तीत जास्त उद्योजकता विकसित करणे आवश्यक आहे.

उद्योजकतेचे महत्त्व आपणास आज तरी नाकारता येणार नाही. उद्योजकता हा विकासाचा मंत्र आहे. तो मंत्र आपणास जास्तीत जास्त लोकांना सांगावा लागणार आहे. उद्योजकता ही निर्मितीस कारण ठरते. एवढेच नव्हे तर नवनिर्मितीस साहचकारी ठरते. वाढत जाणारी उद्योजकता हे देशाच्या विकासाचे लक्षण आहे. तेहा देशांतर्गत उद्योजकतेची वृद्धी करणे क्रमप्राप्त आहे; परंतु ही उद्योजकता फक्त उद्योग क्षेत्रातच विकसित होऊन चालणार नाही तर ती सेवाक्षेत्रात, कृषीक्षेत्रात व परंपरागत व्यवसायात उतरली पाहिजे. तेहा च समतोल विकासाचे स्वर्ज आपणास साकार करता येऊ शकेल.

१.७ उद्योकत्ता विकासातील अडथळे :-

उद्योकत्ता विकासामध्ये विशेषतःत्वाने अविकसीत देशात अनेक अडथळे असतात. विकसीत देशात त्यातुलनेने कमी अडथळे असतात व वातावरण उद्योजकते अनुकूल असते. त्याचप्रमाणे अक्रमक प्रवृत्तीच्या उद्योजकाची उपलब्धता असल्यामुळे समाजाला आर्थिक विकासात उद्योजकाचे मोठ्या प्रमाणावरील महत्त्व समजलेले असते. परंतु अविकसीत देशातील लोकांना दुर्दवाने उद्योजकतेच महत्त्व समजलेले नसते. त्यामुळे उद्योजकता विकासात अनेक अडथळे निर्माण झाले असतात.

अ) व्यवसायासाठी वाहून घेण्याची अनिच्छा :-

व्यवसायासाठी समर्पन भावनेतून वाहून घेण्याची अनिच्छा हा महत्वपूर्ण असा उद्योजकता विकासातील अडथळा समजला जातो. उद्योजक उद्योगाची उभारणी आरंभ शुर हा तत्वप्रमाणे उभारणी तर करतात, परंतु उद्योग चालवित असताना काही अव्हाने उभी राहिली किंवा अडचणी आल्यातर अशावेळेस व्यवसायीक क्षमता विकसीत करून त्यावर मात करण्याची मानसिकता खूप कमी उद्योजकाकडे असते.

ब) रुढी व परंपराचा निर्बंधात्मक प्रभाव :-

रुढी व परंपरा याचा प्रभाव समाजावर खूप मोठ्या प्रमाणात असतो. अविकसीत देशातील बहुतेक समाजातील व्यक्तीवर विकासाच्या अनुषंगाने

सकारात्मक प्रभाव नसतो. म्हणून अशा समाजात उद्योजकता विकासास अनुकूल वातावरण नसते. बहुतेक सामाजिक परिस्थितील लोकांची मानसिकता 'आहे त्या' परिस्थित समाधान मानण्याची असते. म्हणून साधारणतः अशा रुढी व परंपराच्या प्रभावाखालील समाज उद्योगतेला फरसा अनुकूल नसतो.

क) आर्थिक प्रोत्साहनाला पुरेसा प्रतिसाद नसतो :-

उद्योजकता विकासासाठी शासन पातळीवर अनेक प्रयत्न केले जात आहेत. आर्थिक प्रोत्साहन हे त्यापैकीच एक आहे. उद्योजकता विकास व्हावा, उद्योजकीय वातावरण निर्माण व्हावे, औद्योगिकरणाची गती वाढावी ह्यासाठी शासन अनेक प्रयत्न करीत आहे.

उद्योजकानी उद्योग स्थापन करावे व ते यशस्वीरित्या चालवावे यासाठी शासनाने प्रोत्साहन देत आहे. जसे सुशिक्षित युवकांनी ग्रामीण भागात स्वःयरोजगार निर्माण करावे यासाठी भांडवलाचा पूरवठा कमी व्याज दरावर करणे, अनुदान देणे, कर सवलती देणे. अशा अनेक प्रोत्साहन योजनाच्या माध्यमातून उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. परंतु दुर्देवाने अशा योजनाना पाहिजे त्या प्रमाणात प्रतिसाद मिळत नाही.

ड) सार्वजनिक जीवनात उद्योजकाना सन्मान नसणे :-

समाजात वावरत असताना सामाजिक प्रतिष्ठा मिळवून देणाऱ्यापैकी उद्योजकता हा प्रतिष्ठित व्यवसाय म्हणून फारसा ओळखला जात नाही. म्हणून समाजातील बहुसंख्य व्यक्ती उद्योजकतेकडे आकर्षिक होत नाहीत.

अविकसीत किंवा विकसनशील देशातील व्यक्ती जेव्हा उत्पन्नाचे साधन म्हणून एखादा व्यवसाय निवडण्याचे ठरवितो, तेव्हा तो प्राधान्याने नौकरी सारखा नियमित उत्पन्न देणारा पर्याय निवडतात. अशा समाजात नियमित उत्पन्नाचे साधन म्हणून नौकरीला प्रतिष्ठा असते. परंतु उद्योगातून नियमित उत्पन्नाची नौकरी इतकी शाश्वती नसते. म्हणून अशा समाजात उद्योजकतेला फारशी प्रतिष्ठा नसते.

इ) नवीन उपक्रमात अत्याधिक धोका असतो :-

नव्याने एखादा उपक्रम सुरु केल्यास अशा उपक्रमाच्या यशस्वीतेची शक्यता उद्योजकाच्या कृत्यावर व अनूभवावर अवलंबून असते. त्यातही जर उद्योजक नवीन असेल तर धोक्याचे प्रमाण अधिक असते. म्हणून नवीन उपक्रमाची सुरुवात करण्यास व्यक्ती फारशा तयार नसतात. त्याही पूढे असे दिसून येते

की, नवीन उपक्रम जर एखाद्या नवीन वस्तूच्या उत्पादनासाठी किंवा नवीन सेवेच्या निर्मितीसाठी स्थापन केला जात असेल, तर त्या उपक्रमाची यशस्वीतेबाबत समाजातील सामान्य व्यक्तीलाच नव्हे तर उद्योग जगतातील अनुभव संपन्न व्यक्तीना देखील हा उपक्रम यशस्वी होईल याची शंका वाटते.

फ) पायभूत सुविधाचा अभाव व उत्पादन खर्चात वाढ :-

उद्योगाच्या उभारणीसाठी किमान पायाभूत सुविधा आवश्यक असतात. अशा सुविधाचा अभाव असेल तर नवीन उद्योग उभा करणे अशक्यच असते. त्याचप्रमाणे अशा सुविधाच्या अभावात ही एखाद्याने धाडसाने आपला उद्योग उभा केलाच, तर अशा उपक्रमातून निर्माण होणाऱ्या उत्पादनाचा उत्पादन खर्च सामान्य परिस्थितील उत्पादन खर्चपेक्षा अधिक येतो. म्हणून अशा उत्पादनाची स्पर्धात्मक परिस्थितीत विक्री करून नफा मिळविणे खूप कठीण असते. त्यामुळे अशा उपक्रमाला दिर्घकाळ आपले अस्तित्व टिकविणे कठीण जाते.

ग) बाजारपेठेच्या अनुभवाचा अभाव :-

नवीन उद्योजकाला बाजारपेठेचा अनुभव कमी असतो. त्यामुळे आजच्या अत्यंत स्पर्धात्मक बाजारपेठेत टिकून राहण्यासाठी उद्योजकाला बाजारपेठेचा अनुभव आवश्यक आहे. आजची बाजारपेठ ग्राहक प्रभावीत असल्यामुळे बाजारपेठेच्या बदलच्या अनुषंगाने उत्पादकाने परिवर्तन करणे गरजेचे आहे.